ಕೆ.ವೆಂ. ರಾಜಗೋಪಾಲ್*

'ಹಂಪಿ'-ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ

ಪಂಪಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ: ಒಂದು ಪ್ರತಿಮೆ

ಹರಿಹರನ ಪಂಪಾಶತಕದಲ್ಲಿ ಈಪದವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆಯಾದರೂ 'ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಲಿಂಗಂ' ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು 'ಹರೀಶ್ವರಂ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದಂತೆಯೇ 'ಪಂಪಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಂ' ಎಂದು ಬಳಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವವನ್ನು ಹರಿಹರನು ಹೀಗೆ ಗೌರವಿಸಿರುವಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿರಲಾರದು.

ಹಂಪೆಯರಸ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಹರನು 'ವಿರೂಪಾಕ್ಷ'ನನ್ನು ಹಂಪೆಯ ಒಡೆಯ–ಎಂಬುದನ್ನು ಖಚಿತ ಪಡಿಸಿದಂತಿದೆ. ಆದರೆ ಪಂಪಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ–ಎಂದಿರುವಲ್ಲಿ ಕೂಡ 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸಿದಂತಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದಲ್ಲಿ 'ಪಂಪಾ' ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯಷ್ಟೆ.

ಹರಿಹರನು ತನ್ನ 'ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣಂ' ಕೃತಿಯ ಪಂಚಮಾಶ್ವಸಂದಲ್ಲಿ ಹೇಮಕೂಟದ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅದರತುದಿಯಲ್ಲಿ 'ವಿರೂಪಾಕ್ಷಲಿಂಗಂ' ಇದ್ದಿತೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗಿರಿಜೆಯು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಶಿವನ ತಪಸ್ಸು–ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಆತನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಯುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳ ನೆರವಿಗೆ ಜಯೆ–ವಿಜಯೆ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸಖಿಯರಿದ್ದದೂ ಆಗಿದ್ದು ಈ 'ಗಿರಿಶಿಖರ ಮುಖದ್ವಾರ'ವನ್ನು 'ಶ್ರೀ ನಂದೀಶ'ನು ಕಾಯ್ದು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

ಮೇಲಿನ ವಿವರಗಳಿಂದ ಹರಿಹರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹೇಮಕೂಟದ ಶಿಖರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷೇತ್ರವಿದ್ದುದೂ ಅಲ್ಲಿಯ 'ವಿರೂಪಾಕ್ಷಲಿಂಗಂ' ಅವನ ಆರಾಧ್ಯ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ ದೈವವಾಗಿದ್ದುದೂ ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ತುಗಭದ್ರೆ ಮತ್ತು ಹೇಮಕೂಟ ಇವುಗಳ ವಿವರ ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನೇ ಮೊದಲಿಗನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ರಾಮಾಯಣ'ದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಹೇಮಕೂಟದ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಹೇಮಕೂಟವು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದ ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಪಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮತ್ತು ಪಂಪಾ ಸರೋವರದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪರೀಕ್ಷಣದಿಂದ ಈ 'ಪಂಪಾಸರಸ್ಸ'ನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರೆಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಹೇಮಕೂಟದ ತಡಿಯಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾದ ತಿರುವಿನಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

* ಎಂ.ಐ.ಜಿ. ೪೧, ೮೦ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, ಕೆಂಗೇರಿ ಉಪನಗರ ೨ನೆಯ ಹಂತ, ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦ ೦೬೦

ಆದರೆ ಮಾತಂಗ ಮತ್ತು ಋಷ್ಯಮೂಕ ಮೊದಲಾದ ವಿವರಗಳನ್ನು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಾಗ 'ಹೇಮಕೂಟ'ವು ಹೆಸರಿಲ್ಲದ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೦) ಹೇಮಕೂಟವು ಆತನ ನಿವಾಸವೂ ಆಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಎಡೆಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಈಗ ಪಂಪಾವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇಗುಲವು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ತಡಿಯ ಮೇಲೆ ಹೇಮಕೂಟದ ತಪ್ಪಲದಲ್ಲಿದೆ. ಇಂತಹ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹರಿಹರನು ಕಂಡಿರಲಾರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವನ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಮತ್ತು ಶತಕಗಳು ಆಧಾರವಾಗುತ್ತವೆ.

ನಾವೀಗ ವಿಜಯನಗರದ ಹುಟ್ಟಿನ ಕಾಲದ ಪರಿಶೀಲನೆ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು :–

ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಹರಿಹರನು ವಿಜಯನಗರದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ನಮ್ಮ ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಸ್ವಥಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

'ಶ್ರೀ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ' ಎಂಬುದು ಹರಿಹರನ ಅಂಕಿತವಷ್ಟೇ ಆಗಿರದೆ ಆತನ ಹೆಸರಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥದ ಹೆಸರೂ ಆದೀತು !

ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ 'ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಲಿಂಗ'ದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಈತನು ಸ್ವತಹ 'ಸಂಗಮ' ವಂಶದವನೆಂಬುದನ್ನು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡ 'ಹರಿ–ಹರ' ಸಂಗಮವಿದೆ. ಇದು ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲವೂ ಆಗಿದೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬). ಮೇಲಿನ ವಿವರಗಳಿಂದ ಮೊದಲ ಹರಿಹರನು 'ವಿರೂಪಾಕ್ಷ'ನ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಮೊದಲ ಅರಸರಲ್ಲಿ 'ಸಂಗಮ' ವಂಶದವರು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮೊದಲ ದೇವರಾಯ ಅಥವಾ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೦೦ರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಎಂಬ ಕವಿಯು 'ಪಂಪಾಸ್ಥಾನವರ್ಣನಂ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೊಂದು ಸಣ್ಣ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರೌಢ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣನೆಯು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇಗುಲವನ್ನು, ಈಗಿರುವಂತೆ ಗುರುತಿಸಿ ವೈಭವವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವ ದಕ್ಷಿಣ ಪಶ್ಚಿಮೋತ್ತರ ದ್ವಾರಂಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ಯಕೇಶ್ವರ, ಜಂಬುಕೇಶ್ವರ, ಸೋಮೇಶ್ವರ, ವಾಣಿಭದ್ರೇಶ್ವರರೆಂಬವರೇ ಪರಿವಿಡಿಯಿಂದ್ವಾರಪಾಲಕರಾಗಿ ನೆಲಸಿರೆ ತನಗಧಿ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಪಂಪಾಭವಾನಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಿರ್ಪುದಱಿಂ, ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ಪೆಸರಂ ಪಡೆದು....ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲ್ಲದೆ 'ಪಂಪೆಯಾ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ದೊರಕುತ್ತದೆ.

* * * *

ಈಗ 'ಪಂಪಾ' ಎಂಬುದರ ಪರಿಶೀಲನೆಯೂ ಅಗತ್ಯವಾದೀತು–ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಂಪಾ (ಸರಸ್, ತೀರ) ಎಂದು ಕಂಡು ಬರುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದುಜಲ ಪ್ರದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಂಪಾ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗ ಪದವೆಂಬುದೂ ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಯಷ್ಟೆ.

ಹರಿಹರ (ಕವಿ)ಯ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸ್ಥಳಾಂತರವಾಗಿದ್ದು ಹೇಮಕೂಟ ಮತ್ತು ಪಂಪಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು (ಮುಂದಿನ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ತಡಿಯಲ್ಲಿ) ಕೆಳಗಿಳಿದಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಪರಿಶೀಲನೆಯು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸುವಲ್ಲಿ 'ಪಂಪಾಂಬಿಕಾ' ದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 'ನದಿಯ ದೇವತೆ'ಯೆಂದು ಗುರುತಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತವಾದೀತು. ಇದು ಗಂಗೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಮರೆಯಬಾರದು. ಹಾಗೆ ಇದ್ದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನೇ ಇಂಥ ವಿಚಾರ ಹೇಳಿದ ಮೊದಲಿಗನಾಗುತ್ತಿದ್ದನೆನ್ನಬಹುದು.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಹರಿಹರನು 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಬಳಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕವಿಯು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಪಂಪಾರಮಣನ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ=

ಪಂಪಾಂಬಿಕಾ ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇದಾದನಂತರವೇ 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಎಂಬುದು ಈಶ್ವರ=ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ–ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಹರಿಹರನು 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಎಂದು ಬಳಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಂತನೆ ಅಗತ್ಯ ಇಲ್ಲಿ 'ಪಂಪಾ' ಎಂಬುದು, ಮೊದಲಿಗೆ ಮಾತೃದೇವತೆಯ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು, ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದು ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಇದು ಮೊದಲಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಧಾನತೆಗೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಈ 'ಪಂಪಾ' ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಪಾರ್ವತಿ=ಗಿರಿಜೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣದನಂತರವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಪಾಂಬಿಕಾ ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯವಾದಂತಿದೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಎಂಬುದನ್ನು 'ಸಂಗಮನಾಥ'ನ ಒಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಹರಿ–ಹರ ಸಂಗಮದಿಂದಾಗಿ ಈ ಹೆಸರಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯು ಶೈವರಲ್ಲಿ ಬಂದು 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿರುವಂತಿದೆ. ಹೀಗೆ ರೂಢಿಗೆ ಒಗ್ಗಿದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಪ್ರತಿಮೆಯಾಗಿ 'ಪಂಪಾದೇವಿ'ಯು ಸಂಗಮನಾಥನ ಪ್ರಿಯೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಮುಂಚಿನ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ವೈಷ್ಣವ–ವೈಷ್ಣವೀ ಪದವಾಗಿದ್ದುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಪಂಪಕವಿಯು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಕುಲದೈವವಾಗಿ ಪಡೆದ ವಂಶದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಾತೃಪ್ರಧಾನತೆಗೆ ಪಂಪನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವನು ಶಿಷ್ಟರೂಟದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಉಪಸಂಹಾರ

ಹೇಮಕೂಟವನ್ನು ನೆತ್ತಿಯಭಾಗ, ಮಧ್ಯ ಅಥವ ನಡುವಿಭಾಗ ಮತ್ತು ಪಾದ ಅಥವಾ ತಳವಿಭಾಗ ಎಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವಿದೆ.

ನೆತ್ತಿಯ ಭಾಗದ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಗುಹೆಗಳು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಸುಮಾರು ಐದುನೂರು ಮಂದಿ ಸೇರಬಹುದಾದಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿದಂತೆ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯೂ ಇದೆ. ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸಿದ್ಧರ ಗುಹೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದಾಗಿದ್ದು ಇಂದಿಗೂ ಒಂದು ಅವಧೂತ ಮಠವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಠದ ಐತಿಹಾಸಿಕತೆಗಿಂತಲೂ ಈ ಗುಹೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಸನ್ನಿಧಿ'ಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ವೀರಶೈವ ಮನೆತನಗಳಿವೆ.

ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅವಶೇಷಗಳಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ದೇಗುಲಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇಗುಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತವೆ. ಇದರ ನವರಂಗವು ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಂದೇ ಬಾರಿಗೆ 'ಆಯಾ' ಮಾಡಿ ರಚಿಸಿದಂತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಚೌಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದುದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ 'ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ'ಯ ಗುರುತಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ವಿಷ್ಣುದೇಗುಲವಿರಲು ಸಾಕು. ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಇಂಥ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಇಂಬುಕೊಡುವ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಈಗ ಇದರಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಬರಿದಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ತಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇಗುಲದ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪಡೆದಿರುವುದೂ ಮುಖ್ಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಲಿಂಗವಲ್ಲದೆ ಪಂಪಾದೇವಿಯ ಗುಡಿ, ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಗುಲಗಂಜಿ ಮಾಧವ ಮೂರ್ತಿಯ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪಾತಾಳೇಶ್ವರಲಿಂಗವೂ ಇದೆ. ಇವೆರಡೂ ಒಂದೆಡೆ ನೆರೆಯಾದಂತೆ ಇರುವುದಂತೂ ಸೋಜಿಗವೇ ಆಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಪಂಪಾಂಬಿಕೆಯ ವಾಹನವು ಯಾವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗೆ ಸಿಂಹವಾಹನವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಪಾರ್ವತಿ' ಪ್ರತಿಮೆಯೆಂದು ಅರ್ಚಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಹೇಮಕೂಟದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದ ಭಾಗವನ್ನು 'ಹಂಪಿ' ಎಂದು ಇಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ವಾಸ್ತವವಾಗಿ 'ವಿಜಯನಗರ'ದಿಂದ ಬೇರೆಯದಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ–ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕತೆಯಿಂದ

ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮೊದಲ ದೊರೆಯಾದ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಹರಿಹರಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಸ್ಥಳವೂ ಆಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಮಕೂಟದ ತುದಿಯಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡುಭಾಗಕ್ಕೂ ನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ವೇಳೆಗೆ ಈಗಿನ ತಳಭಾಗಕ್ಕೂ ವರ್ಗಾಯಿಸಿರಬಹುದು. ಇಂಥ ವರ್ಗಾವಣೆಯಿಂದ ಗುಲಗಂಜಿ ಮಾಧವ ಮೂರ್ತಿಯ ಸ್ಥಳಾಂತರವಾದಂತಿದೆ ಪಂಪಾದೇವಿಯನ್ನು ಪಂಪಾಂಬಿಕೆಯೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯೂ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಲಿಂಗದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಅನುಮಾನಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಅಂಶವಿದೆ. ಪಂಪಾಂಬಿಕೆಯೆಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಇದ್ದಿರಬೇಕಷ್ಟೆ–ಹರಿಹರನು ತಪ್ಪಿಕೂಡ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಲಿಂಗವನ್ನು 'ಪಂಪಾಪತಿ' ಎನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಪಂಪಾಪತಿಯೇ ಗುಲಗಂಜಿ ಮಾಧವನಾಗಿದ್ದು ಸಂಗಮವಂಶದ ಅಧಿದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದು ಹರಿಹರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಆದಕ್ಕೂ ಕೊಂಚ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಬಂದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಇಂಥ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಎಡೆಗೊಡುತ್ತವೆ.

ಆಧಾರಗ್ರಂಥಗಳು

೧ A Forgotten Empire by Robert Setwell

೨ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣಂ–ಹರಿಹರ–ಸಂಪಾದನೆ ಡಾ|| ಎಂ.ಎಸ್. ಸುಂಕಾಪುರ

೩ ರಕ್ಷಾಶತಕಂ–ಪಂಪಾಶತಕಂ, ಹರಿಹರ, ಸಂಪಾದನೆ ಎಸ್.ಎಸ್. ಬಸವನಾಳರು

೪ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಶೋಧನೆ, ಕಪಟರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ಉಷಾಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾಲೆ ಮೈಸೂರು

೫ Tamtricism-A study of The yogini cult, by H.C. Das M.A.

೬ ಪಂಪಾಸ್ಥಾನವರ್ಣನಂ–ಕವಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ, ಶರಣಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥ ಮಾಲೆ (೧೯೫೫)

೭ Vijaya Nagara Sixcentenary Commemoration Vol V.E.S. Association Dharwar, 1936.

೮ Relics of Vigayanagar Glory by Sri A.K. Balasundaram-1948.

೯ ವಿಜಯನಗರದ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ–ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆ (೧೯೫೬) ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೦ ಶ್ರೀ ಮದ್ರಾಮಾಯಣವು–(ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡವು) ಪಂಡಿತ ದೇವಶಿಖಾಮಣಿ ಅಳಸಿಂಗಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತವು (೧೯೧೩)

೧೧ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ರೀ ಮದ್ರಾರಾಮಾಯಣ ಸಾರಂ, ರಾಘವಾಚಾರ್ಯ.